

TIASSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 4, Sayı: 12, Eylül 2017, s. 51-61

Ali KUZUDİŞLİ¹

İBNÜ'L-MUKAFFA VE İSLAMİ İLİMLERİN OLUŞUMUNDAKİ ROLÜ²

Özet

Hicri ikinci yüzyılın başında (yaklaşık 102/724) yılında dünyaya gelmiş olan Ebu Muhammed Abdullah İbnü'l-Mukaffa ed-Dadeveyh İran asıllı mütercim, edebiyatçı ve kâtip biri olarak tanınmaktadır. Bedevi kabilelerden fasih Arapça öğrenmiş olan İbnü'l-Mukaffa, döneminin Arap, Fars, Hint, Yunan kültürleri hakkında derin malumat sahibidir. İbnü'l-Mukaffa başta Basra olmak üzere çeşitli merkezlerde kâtiplik yapmış 142/759 tarihinde öldürülmesine yakın yıllarda Müslüman olmuştur.

İbnü'l-Mukaffa Emevilerden Abbasilere geçiş döneminde yazdığı telif ve tercüme eserlerinde Arap, Fars, Yunan ve Hint kültürlerini bir araya getirmiş, döneminin siyasi ve kültürel kazanımlarını Abbasilerin hizmetine sunmuştur. *Kelile ve Dimne*, *Siyeru'l-müluk*, *Kitabu'l-âyin* gibi İslam edebiyatını etkileyen çevirilerinin yanı sıra *el-Edebü'l-kebir*, *el-Edebü's-sağir*, *Risaletü's-sahabe* gibi telif eserleri bulunmaktadır.

İbnü'l-Mukaffa'nın eserleri, İslami ilimlerin oluşum aşamasında yazılmış olmasından dolayı, ilgili dönemi aydınlatmak açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle *Risaletü's-sahabe*, dönemin ilim anlayışı, problemleri ve çözüm arayışları konularında önemli ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdullah İbnü'l-Mukaffa, Erken Dönem İslam Edebiyatı, İslami İlimlerin Teşekkülü

¹Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri., kuzudisliali@hotmail.com

² Bu makalenin geniş özeti, 18-20 Mayıs 2017 tarihlerinde Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

IBN AL-MUQAFFA AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF ISLAMIC SCIENCE

Abstract

Abu Muhammad Abdullah ibn al-Muqaffa al-Dadavaih, who was born in the beginning of the second century (approximately 102/724), is recognized as an Iranian intelligent, a translator, a writer and a clerk in Abbasids. Ibn al-Muqaffa, who learned Arabic from the Bedouin tribes, has profound knowledge of the Arab, Persian, Indian, and Greek cultures of his time. He was a bureaucrat in various centers, mainly in Basra, and became Muslim in recent years when he was killed on 142/759.

Ibn al-Muqaffa brought Arab, Persian, Greek and Indian cultures together in his writings and presented the political and cultural achievements of his period to the service of the Abbasids. In addition to the translations affecting Islamic literature such as *Kalila and Dimna*, *Siyar al-muluk* and *Kitab al-ayin*, he has works such as *al-Adab al-kabir*, *al-Adab al-saghir*, *Risala al-sahaba*.

The works of Ibn al-Muqaffa are of great importance in terms of enlightening the relevant period since Islamic sciences were in the process of formation. Especially *Risala al-sahaba* gives important clues about the understanding of his era, problems and search for solutions.

Keywords: Abdullah ibn al-Muqaffa, Early Islamic literature, The formation of Islamic science

GİRİŞ

İslami ilimlerin birbiriyle benzeşen yönleriyle birlikte her birinin kendine has yapısı ve diğerlerinden ayrılan özgün yönleri bulunmaktadır. Kalam, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf gibi ilim dalları, amaçları ve usulleri yönünden birbirinden ayrılır. İlimler bu özgün yönlerini yaklaşık beş yüz yıl süren uzun bir oluşum dönemi sürecinden sonra elde edebilmişlerdir.

İslami ilimlerin oluşumunda Arap olmayan ilim insanlarının önemli katkıları olmuştur. İslam dini başlangıçtan itibaren bütün insanlara kucak açmış olmasından dolayı kısa zaman içinde Arap olmayan Müslümanların sayısı hızla çoğalmış, Araplar tarafından acem veya mevali olarak adlandırılan bu insanlar kendi kültürlerine ait öğeleri tarihsel süreç içinde İslamlaştırmış, böylece İslam kültürünü zenginleştirmişlerdir.

Emeviler döneminde ilmi faaliyetler, çeşitli el sanatları ve esnafılık çoğunlukla mevali ve zimmilerin elindeydi. Bunun sonucunda mevali özellikle ilim alanında büyük başarı sağlamış, önemli bir kısmı mevali çocuğu olan âlimler İslâmî ilimlerin kuruluş ve gelişmesinde etkin rol oynamıştır (Yiğit, 2004). Abbasiler döneminde, meliklerin mevaliye daha yakın davranması nedeniyle onların İslam kültürüne katkısı, önceki döneme nispetle daha çok olmuştur.

Fetihlerle birlikte Müslümanların Yunan, İran ve dolaylı yönden Hint kültürleriyle temasları sonucu bu büyük medeniyetlerin mirasları İslam kültürüne taşınmıştır. Devleti sağlam temeller üzerine oturtmak, işlerin yürütülmesinde ortaya çıkan problemleri aşmak, bilgi ve sanatta ilerlemek gibi amaçlarla devlet yöneticileri, sarayda görevlendirdikleri mevalinin düşüncelerine başvurmuş, onlar da sahip oldukları bilgi ve kaynakları yöneticilerin hizmetine

TİDSAD

sunmuşlardır. Eski kültürlere ait kitapların Arapçaya çevrilmesi de böylesi bir ihtiyacın ürünüdür.

Çeviri faaliyetini ilk başlatan kişinin Emevi ailesinden Halid b. Yezid b. Muaviye (ö. 85/704) olduğu bilinmektedir. Emeviler döneminde tıp, astronomi, kimya gibi sınırlı alanlardaki tercüme Abbasi halifesi Mansur döneminde genişlemiş ve cebir geometri, mantık ve metafizik gibi alanları da içine almıştır. Kuşkusuz bu dönemin en meşhur çevirmenlerinden biri, aynı zamanda edebiyatçı ve bürokrat kişiliğiyle öne çıkan Abdullah İbnü'l-Mukaffa'dır (Yıldız, 1988).

İbnü'l-Mukaffa, çeviri ve telif eserleriyle kendi döneminden itibaren Müslüman alimler üzerinde etkili olmuş, bu yolla İslami ilimlerin şekillenmesine de katkı sağlamıştır. Meşhur Kelile ve Dimne'nin çevirmeni olarak ünlenen İbnü'l-Mukaffa'nın hayat hikayesi kısaca şöyledir:

I. İbnü'l-Mukaffa

İbnü'l-Mukaffa, Emevilerin sonu ile Abbasilerin ilk dönemini oluşturan kritik bir zamanda yaşamıştır. Valilik makamında üst düzey bürokratlardan biri olarak bir devletin yıkılışına ve yeni bir devletin kuruluşuna şahitlik etmek, Sasani devlet geleneği hakkındaki bilgileri birlikte ona geniş bir perspektif açmış, o da bilgi ve deneyimlerini samimi bir biçimde, bağlı bulunduğu Abbasi devletinin güçlenmesi uğruna seferber etmiştir.

İbnü'l-Mukaffa'nın Müslüman olmadan önceki adı Ruzbih, künyesi Ebu Amr'dır. Müslüman olduktan sonra adını Abdullah olarak değiştirmiş, oğlunun adını Muhammed koyduğundan ona Ebu Muhammed denilmeye başlanmıştır (İbnü'n-nedim, 1971: 132). Babası Mukaffa İbnü'l-Mübarek (Dâdaveyh) İran'ın Şiraz şehrinin yakınlarındaki Cûr adı verilen bir köyündendir (Cehsiyari, 1938: 109; Şevki Dayf, 1425 H.). Vergi tahsildarlığı yaparken görevini kötüye kullandığı suçlamasıyla Haccac tarafından işkenceye maruz kalarak sakatlanmış bu nedenle ona "Mukaffa" (eli sakat) denilmiş (İbnü'n-nedim, 1971); oğlu da İbnü'l-Mukaffa olarak tanınmıştır.

İbnü'l-Mukaffa, babasının Divanu'l-harac'taki görevi nedeniyle onunla birlikte Basra'ya gider ve orada iyi bir eğitim alır. Dönemin meşhur ediplerinin meclislerine devam eder; Yemenli edip Âl-i Ehtem'in himayesinde hem bu aileden hem de civardaki bedevi kabilelerden fasih Arapça öğrenir. Babası gibi kâtiplik yapan İbnü'l-Mukaffa, Emeviler döneminin sonlarında Basra ve Kûfe valisi Yezîd ile Kirman valisi Dâvûd'un kâtipliklerini yapar. Abbasiler döneminde Basra valisi Süleyman b. Ali'nin kâtibi iken Halife Mansur ile tanışır; Halife ondan daha önce Farsçaya çevrilmiş bazı Yunan klasiklerini Farsçadan Arapçaya çevirmesini ister. Bazı araştırmacılar, engin bilgisine ve deneyimine rağmen Emeviler döneminde onun halifenin sarayında üst makamlara yükselememesinin nedenini, mevaliden olmasına bağlamıştır (Goitein, 1980).

İbnü'l-Mukaffa, sonraki bir zamanda Kirman valisi İsa b. Ali'nin hizmetindeyken (750-752) meşhur olmuş, yine bu dönemde Mani ve Mezdek dinleriyle karışık Mecusi inancını terk edip İslam'a girmiştir. Müslüman olmasına rağmen onu zındıkla suçlayanlar olmuştur (Zehebi, 1993: 9/188). Bu suçlamalar bir yana o, İslam devletinin sağlam temellere oturması için sürekli bir zihinsel faaliyet içinde bulunan biriydi (Goitein, 1980). İbnü'l-Mukaffa, kabul gören görüşlere göre 142/759 yılında Basra'da öldürülmüştür (Durmuş, 2000; Demirci, 2005). Ölüm tarihini H.

137 (İbn Hayyat, (1985: 417) veya 144 olarak (İbnü'l-Cevzi, 1992: 8/57) tespit edenler de bulunmaktadır.

İbnü'l-Mukaffa'nın öldürülme nedeni hakkında birçok hikâye anlatılmaktadır. Bunlar arasında meşhur olan rivayet şöyledir: Mansur, hilâfetini kabul etmeyip isyan eden amcası ve Suriye valisi Abdullah b. Ali üzerine Ebu Müslim Horasani kumandasında bir ordu gönderir. Abdullah b. Ali bu orduya yenilince, kardeşleri İsa ile Süleyman'ın himayesine sığınır. Bunlar Mansur'dan Abdullah b. Ali için af talep ederler. Halife, yazılı olarak eman dilemeleri halinde Abdullah'ı bağışlayacağına söz verir. Aslında niyeti, emannâmenin bir açığı bulup Abdullah'ı cezalandırmaktır. Halife, İsa b. Ali'nin kâtibi olan İbnü'l-Mukaffa'nın kaleme aldığı, büyük bir zekâ eseri olan, yorumlara kapalı, ağır ihtiyat şartlarıyla dolu emannâmede açık bulamayınca hiddetlenir çünkü onda, halifenin şartlardan birini ihlâl ettiği takdirde karıları boş, köleleri azat edilmiş, biati bâtil olacağı, bütün dinlere göre kâfir sayılacağı şeklinde ağır şartlar bulunmaktadır. Basra Valisi Süfyan b. Muaviye'ye İbnü'l-Mukaffa'nın katledilmesi için talimat gönderir. Bunun üzerine Süfyan'ın, İbnü'l-Mukaffa'nın organlarını birer birer kesip kızgın tandıra attığı yahut onu bir hamama hapsederek öldürttüğü nakledilmektedir (Sıbt, 2013, 12/164). Süfyan tarafından yakalanan İbnü'l-Mukaffa'nın Mansur'a götürülüp teslim edilmek istenince zehir içerek veya kendini asarak intihar ettiği de nakledilmektedir. Son dönem araştırmacıardan, onun Risaletü's-sahabe'sinde Abbâsîler'in siyasetini ve Mansûr'un idaresini açıkça eleştirmesi, ayrıca Kelile ve Dimne'sinde Mansûr'un istibdat idaresine karşı üstü kapalı tenkitlerinin bulunması sebebiyle öldürüldüğünü ileri sürenler de bulunmaktadır (Durmuş, 2000).

İbnü'l-Mukaffa talihsiz ölümünün ardında, çoğunlukla edep, idare, mantık ve felsefeyle ilgili birçok telif ve tercüme eser bırakmış, eserleri sonraki alimler üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur.

Kelile ve Dimne adıyla Pehleviceden Arapçaya tercüme ettiği kitap, İbnü'l-Mukaffa'nın en tanınmış eseridir. Bu eser aslında bir Vişnu rahibi tarafından hükümdar çocuklarının eğitiminde kullanılmak üzere Sanskritçe yazılmış *Pançatantra* (Beş düşündürücü öğüt) adındaki bir kitaptır. Bu kitap Sasani kiserlerinden Hüsrev I. Enüşirvan döneminde (531-579) tabip Berzuye tarafından bazı tasarruflarla birlikte Pehlevi diline çevrilmiş, sonradan yine bazı tasarruflarla birlikte İbnü'l-Mukaffa tarafından Arapçaya çevrilmiştir (Karaismailoğlu, 2002). *Kelile ve Dimne* adı, kitapta yer alan bir öyküdeki iki çakalın adlarından alınmıştır. *Kelile ve Dimne*'deki öykülerin anlatılmasına temel yapılan ana kurguda anlatıldığı gibi hayvanların başlarından geçen maceraların kısa öyküleri içine derin hikmetler gizlemek, böylece birtakım öğretileri eğlenceli bir biçimde benimsetmektir. İbnü'l-Mukaffa'nın bu çevirisi kitabın aslını unutturmuş, daha sonraki dönemlerde bu defa Arapçadan Farsçaya ve günümüzde dünyanın birçok diline tercüme edilmiş, üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.

el-Edebü'l-kebir ve *el-Edebü's-sağir*, İbnü'l-Mukaffa'nın insanlara edep ve güzel ahlak kazandırmayı amaçlayan iki kitabıdır. Bu iki eserin telif veya tercüme olmasıyla ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte onlarda İbnü'l-Mukaffa'nın zengin katkılarının bulunduğu açıktır. Bu konudaki tartışma muhtemelen *el-Yetime* veya *ed-Dürretü'l-Yetime* adlı kitabın *el-Edebü'l-Kebir* adlı kitapla aynı olup olmadığı tartışmasından kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili bazı kanıtlar bu kitapların birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Her iki kitapta da Fars kültürünün rengi hakimdir; "Hekim/hükema şöyle der" kaydıyla naklettiği sözler çoğunlukla

Fars hükemasına aittir. Akli öven bazı hikmetli sözler ise Yunan kültürünü çağrıştırmaktadır. Bu iki kitapta İslam öğretilerine benzeyen ifadeler de bulmak mümkündür (Emin, 1997: 1/217).

Risaletü's-sahabe, İbnü'l-Mukaffa'nın kendi döneminin idari, askeri ve ekonomik durumları hakkında gördüğü bazı sorunları ve çözüm önerilerini dile getirdiği küçük kitabıdır. Kitaba başlarken hükümdarın çevresinde bulunan kişilerden ve onların donanımlı kimselerden seçilmesinin öneminden söz etmesi nedeniyle kitabın adına *Risaletü's-sahabe* denildiği sanılmaktadır. Kitabın sonraki sayfalarında halifeye düzenli ordu kurmasını, onların yönetimini düzenlemek üzere kısa ve net bir talimatname hazırlamasını ve onları koşulsuz ve tereddütsüz itaat etmeye alıştırmasını tavsiye etmektedir (İbnü'l-Mukaffa, 1989; Demirci, 2008). Bu konuda İbnü'l-Mukaffa, İslam idaresinin en eski ve en çok problem çıkaran meselelerinden biri olan halifeye itaatın sınırları meselesini tartışır. İnsanların bu konuda ikiye ayrıldıklarını, bir grubun "Allah'a isyan konusunda mahluka itaat yoktur." ilkesini öne sürdüklerini, diğer grubun ise "Biz her konuda halifeye itaat ederiz; emirleri tartışmayız." görüşünde olduğunu söyleyerek her iki grubun da görüşlerinin hatalı olduğunu belirtir çünkü birinci grup halifeye isyan etme ve fitne çıkarma amacıyla, asıl itibariyle doğru olan bir ilkeyi kötüye kullanmak istemekte, yapılan her düzenlemeye bu ilkeyi gerekçe göstererek karşı çıkmaktadır. İkinci grubun hatası ise halifeye mutlak itaat ve teslimiyet içinde olmalarıdır ki böyle bir teslimiyet yalnızca Allah'a yapılır. İbnü'l-Mukaffa bu konuda şöyle düşünmektedir: Kur'an'da kesin olarak hükmedilmiş olan ibadetler ve hükümler konusunda halifenin elinde yetki bulunmamakta, yalnızca bunları uygulama yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak Kur'an'ın kesin hükümleri dışında idare erkinin inisiyatifine bırakılmış olan meselelerde halife, doğru gördüğünü emredebilir ve tebaanın bunlara itaat etmesi gerekir. İbnü'l-Mukaffa'nın bu çözüm önerisi, sonuç itibariyle dinin devlet işlerine her konuda müdahale etmemesi gerektiği şeklinde de yorumlanabilir çünkü sözlerinin devamında Müslüman bilginleri söz konusu dönemden sonraki zamanlarda da çokça meşgul edecek olan akıl ve din ilişkisi konusuna değinir ve bu konuda net bir biçimde dinin siyasi idare konusunda sınırlı sayıda hükümler belirlediğini, geri kalan meselelerin hükme bağlanmasını dönemin idarecilerine bıraktığını söyler (İbnü'l-Mukaffa, 1989).

İbnü'l-Mukaffa'nın risalede söz konusu ettiği önemli meselelerden biri de cari hukukun devlet tarafından denetim altına alınması önerisidir. Kendi döneminde verilen hükümlerde bölgeler arasında tutarsızlıklar bulunduğunu, adam öldürme ve zina gibi temel meselelerde bile farklı hükümler verildiğini dile getirip bu meselenin çözülmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre çözüm, halifenin her bir bölgedeki hukuki uygulamaları delilleriyle birlikte toplatması ve bunları değerlendirerek birleştirmesi, böylece hukuk bütünlüğünü sağlamasıdır.

Risalede, bu genel meselelerin dışında kendi dönemiyle alakalı olarak Mısırlılara ve Şamlılara adil davranılması, ulemanın desteklenmesi vergi sisteminin ıslahı gibi konular hakkında öneriler bulunmaktadır (İbnü'l-Mukaffa, 1989).

Kitabü'l-âyin İbnü'l-Mukaffa'nın Farsçadan tercüme ettiği eserlerdendir. Günümüze kadar ulaşamayan kitabın içeriğinde Sasani devletinin protokol kuralları, örf, adet ve adap ile ilgili bilgilerin var olduğu tahmin edilmektedir. İbn Kuteybe'nin *Uyunu'l-ahbâr*'ı gibi eserlerde bu kitaptan alıntılar yer almaktadır.

Kitabu'l-mantık İbnü'l-Mukaffa'nın Arapçaya çevirdiği bir başka eserdir. Kitabın aslı Aristo'nun *Categorias*, *Peri Hermenaias* ve *Analitica* adlı eserleriyle Porphyrios'un *Eisagoge*

adlı kitabının Pehleviceye yapılmış tercümeleleridir. Arapçaya çeviride İbnü'l-Mukaffa'ın bazı tasarrufları olmuştur (Durmuş, 2000).

II. İbnü'l-Mukaffa'ın İslami İlimlerin Oluşumundaki Rolü

İbnü'l-Mukaffa'ın yaşadığı dönemde İslami ilimler henüz teşekkül dönemini yaşıyordu. Tefsir, hadis, fıkıh ilimleri iç içe girmiş rivayetlerin nakli biçiminde olup henüz birbirinden ayrılmamıştı. Kalam ilmini ortaya çıkararak amiller yeni oluşuyor, mantık ve felsefe çok dar çevrede biliniyordu. Fars kültürü ve siyasetini yakından bilen İbnü'l-Mukaffa Pehlevi dilinden Arapçaya çevirdiği eserlerle, Sâsânî devlet geleneğiyle çağının İslâmî anlayışları arasında köprü oluşturmuş, Fars ve bir ölçüde Grek kültürüne dair geniş bilgisiyle Müslüman ilim ve fikir adamlarının erken bir dönemde buluşmasını sağlamıştır. Telif ve tercüme eserleri genel olarak siyaset, eğitim ve ahlâk alanlarında yoğunlaşmıştır. Emevilerden Abbasilere geçiş döneminde üst düzey bürokrat olarak devlet hizmetinde bulunmuş olması İslâm toplumunda yaşanan problemlerin farkına varmasını sağlamış, bu problemler kendisinde ıslahatçı bir şuur ve iradenin gelişmesine yol açmıştır. (Kutluer, 2000).

İbnü'l-Mukaffa İslami ilimler geleneğinde akılcı kanadın ilk habercilerindendir. Bununla birlikte o, akılcı tek kılavuz olarak görmeyip aklın yetersizliğini vurgulaması ve dinin rehberliğini önemsemesiyle akılcı kanadın belirgin çizgisine uymamaktadır. Onun düşüncesine göre akıl ve din insanlığı ayakta tutan, onların dünya işlerini düzenleyen ve ahirette mutlu edecek olan iki önemli değerdir. Akıl insanlara verilmiş büyük bir nimet ve meziyet olmakla birlikte hidayete ulaşmak ve Allah'ın rızasına ermek için yeterli değildir. Hidayet ve rızaya nail olmak ancak aklın, insanlara gönderilen din ile desteklenmesiyle mümkün olabilir (İbnü'l-Mukaffa, 1989: 313). Bu düşünceler İbnü'l-Mukaffa'ın akılcı yetersiz görmekle birlikte yine de onu temel kabul ettiğini, aklın yetersizliğini ise dinin öğretileriyle destekleyerek gidermeye çalıştığına işaret etmektedir.

İbnü'l-Mukaffa döneminin bazı din anlayışlarını, kendince yanlış gördüğünden yukarıdaki bağlamda eleştirmiştir. Bunlardan biri İslam'ın doğuşundan kıyamete kadar olmuş ve olacak olan her durum ve meseleyle ilgili hükümlerin Allah tarafından karara bağlandığı şeklindeki inançtır. Ona göre eğer bu inanç doğru olsaydı, gelecekte ortaya çıkacak olan meselelerin hükümlerine muhatap olmaları nedeniyle, insanlara altından kalkamayacakları bir yük yüklenmiş olurdu. İbnü'l-Mukaffa buradan hareket ederek asıl varmak istediği hedefi şöyle açıklar: Aklın eremeyeceği meselelerde Allah, kullarına din göndermekle hidayete bulunmuştur. Bunların dışındaki meseleleri ise rey'e bırakmıştır. Rey yetkisini kullanmak yalnızca halifenin hakkıdır; insanların görüşleri ise yalnızca istişare için değerlidir (İbnü'l-Mukaffa, 1989: a.y.). İbnü'l-Mukaffa bu düşüncesiyle muhtemelen fakihlerin kendi başlarına fetva vermelerinin ve her birinin halkı başka bir yöne çekmelerinin önünü kesmeyi amaçlamaktadır. Hukukun bütünlüğünün sağlanması gerektiği hakkındaki önerisinin gerçekleşmesi de bu yolla olacaktır. Fakihlerin bireysel fetva vermelerinin önü kesildikten sonra halife, farklı bölgelerdeki fukahanın görüşlerini alacak bunları değerlendirerek toplumda cari olacak son hükmü kendisi verecektir.

İbnü'l-Mukaffa kendi dönemindeki fetva verme usulünde bize göre oldukça önemli iki eleştiride bulunmaktadır. Bunlardan birincisi sünnete sarılmak gerektiğini ısrarla vurgulayan Ehl-i hadise yöneliktir. İbnü'l-Mukaffa bu kesimi Müslümanların kanını dökmek gibi Hz. Peygamber'in sünnetinde olmayan şeyleri sünnet haline getirmekle suçlamaktadır. Kan dökme

örneğine birkaç kez vurgu yapması, onun bu eleştirisinin genel olarak ehl-i hadise yönelik değil, o dönem etkin olan muhalif bazı gruplara yönelik olduğuna işaret etmekle birlikte bu konuda tam bir netlik bulunmamaktadır.

İbnü'l-Mukaffa'nın ikinci eleştirisi kıyasla hüküm çıkarmaya yöneliktir (İbnü'l-Mukaffa, 1989: 316). Kıyasla ilgili eleştirisi de kıyasın ilkelerine uyulmaması ve yerli yersiz her durumda kıyas yapılması olmak üzere iki kısımda toplanmıştır. İbnü'l-Mukaffa fıkhî ihtilafların temel nedenini kıyas yapılırken onun ilkelerine uymamaktan kaynaklandığını söyler ancak bunun ayrıntısına girmez. Bunun yerine eleştirisinin ikinci kısmına yani "kıyasçılık" a geçer. Dini ve siyasi konularda tamamen kıyasa bağlı kalanların kıyastaki katılıklarından dolayı doğru bildikleri işlerde bile şaşırıldıklarını söyleyen İbnü'l-Mukaffa, kıyası elde edilen sonuca göre değerlendirir. Ona göre kıyastan elde edilen sonuç maruf ise ona başvurulur; değilse kıyas terk edilmelidir. İbnü'l-Mukaffa'nın bu düşüncesi, İyas b. Muaviye (ö. 122/740) gibi önemli şahısların kıyasın yetersizliği halinde daha doğru ve güzel çözüm yollarını aramayı önermeleriyle karşılaştırılabilir. Aynı şekilde bu düşünceler İstihsan teriminin doğuşunun habercileri olarak değerlendirilebilir (Bardakoğlu, 2001).

İbnü'l-Mukaffa'nın kendi döneminin problemlerini ele alışı, onlara getirdiği çözümler ve meseleleri çözüm biçimi, aynı dönemde yaşamış İslam alimlerinin nass merkezli yaklaşımlarından oldukça farklıdır. Örneğin onun eserleri Ebu Yusuf'un *Kitabü'l-harac*'ıyla karşılaştırıldığında, ikisi arasında benzer bazı yönler bulmak mümkün olmakla birlikte *Kitabü'l-harac*'ta devlet idaresi hakkındaki dini öğretinin ve ahkâmının önemli bir ağırlığı varken İbnü'l-Mukaffa'nın eserlerinde böyle bir ağırlık görülmez (Goitein, 1980). Halifeye arz ettiği problemlerin çözümünde akılcı bir yöntem izlemiş, tezlerini gözlemleriyle ve mantiki delillerle desteklemiştir. İbnü'l-Mukaffa'nın bu yöntemi sonraki dönemlerde sınırlı çevrede rağbet görmeye başlanırken, İmam Şafii'nin kıyas anlayışıyla rekabet edememiştir. İbnü'l-Mukaffa'nın tartıştığı bu meseleler, aynı zamanda Şafii'nin İslam hukukunu sistematik hale getirme çabasının tarihte bir ilk olmadığını göstermektedir (Koşum, 2014).

İbnü'l-Mukaffa'nın İslami ilimlerin gelişmesine doğrudan katkıda bulunduğu alanların başında kuşkusuz Arap dili ve belagati gelir. O, Halife II. Mervân'ın kâtibî, risale üslubunun kurucusu Abdülhamîd el-Kâtib (ö. 132/750)'ten sonra Arap nesrinin en önemli ismidir. Onun üslubunda cümleler daha uzun ve nicelik yönüyle mana ile eşittir (Şevki Dayf, 1425 H.). Güç ve anlaşılmaz kelimelerden uzak, abartısız ve gerçekçi bir anlatıma sahiptir. Cümleler birbiriyle irtibatlı bir biçimde sıralanır (Durmuş 2000). Ona göre, beliğ söz söyleyen kişi; yakut, zeberced, mercan gibi değerli taşlardan gerdanlıklar, kolyeler, taçlar yapan, her bir mücevheri özenle yerli yerine yerleştiren ya da altından, gümüşten çeşit çeşit ziynet eşyaları yapan bir kuyumcu veya farklı çiçeklerden öz alıp şifa kaynağı bal üreten arı gibidir (İbnü'l-Mukaffa, 1989: 283).

Bazı oryantalistlerle Taha Hüseyin gibi Müslüman yazarlar, edebî nesri akıl ve düşünce ürünü görür. İslam'dan önceki dönemde söz söyleme geleneği doğaçlama biçiminde olduğundan bu dönemde edebî nesre rastlanmaz. Gerçek anlamda edebî nesir İbnü'l-Mukaffa ile başlamıştır (Durmuş, 2007). Dil çalışmalarının doğuşunda İbnü'l-Mukaffa'nın tercüme ve telifleri sonraki dilcilere ilham kaynağı olmuştur (Benli, 2007). Bu durum Arapların sosyal yaşam biçimlerinin değişimiyle yakından alakalıdır. Arapların önceki yalın yaşam biçimlerine göre şekillenmiş olan dilleri, yeni ve daha karmaşık durumları ifade etmekte güçlük çıkarıyordu. Abdulhamit, bilhassa İbnü'l-Mukaffa ve sonrakilere, sistematik düşünceleri ifade etmeye

elverişli bir nesir geliştirmişlerdir (Çetin, 1991). Nesirdeki ünü kadar olmasa da İbnü'l-Mukaffa şair olarak da bilinmektedir (İbn Hallikan, 1994: 2/154).

İslam hukuku alanında İbnü'l-Mukaffa'nın en belirgin etkisi içtihatların halifenin elinde toplanıp birleştirilmesi ve bu yolla ülkenin her yerinde aynı hukukun uygulanması önerisidir. Böyle bir önerinin daha önce Hümejd et-Tavil tarafından Ömer b. Abdülaziz'e yapılmış olması, Müslümanların o dönemlerde hukuk alanında yaşadığı sorunlara işaret etmektedir. Ömer b. Abdülaziz Hümejd'in teklifine, valilerine mektup yazarak onların kendi bölgelerindeki fakihlerin ittifak ettikleriyle hüküm vermekle karşılık vermiştir (Özen, 2000). İbnü'l-Mukaffa'nın Hümejd'inkine benzer bir teklifi Halife Mansur'a yapmış olması, aradan geçen zaman içinde bu meselenin daha büyük bir sorun haline geldiği şeklinde anlaşılabilir. Bazı araştırmacılar İbnü'l-Mukaffa'nın bu teklifini, dört halife döneminde olduğu gibi yasama yetkisinin yeniden halifenin elinde toplanmasıyla İslam halifeliğinin yeniden diriltilmek istenmesi biçiminde yorumlamıştır (Yousefi, 2015; Lowry, 2008). Mansur sunulan bu teklifi hayata geçirme yönünde İmam Malik'in *Muvatta*'nı İslam hukukunun tek kaynağı haline getirmek istemesi gibi bazı teşebbüslerde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Değerlendirmemize göre bunun nedeni, Hz. Ali'den sonra gelen halifelerin halk nezdinde dini yasa koyucu saygınlığını hiçbir zaman elde edememiş olmalarıdır. Hz. Peygamber'in uygulamalarından sonra halife uygulamalarının dört raşit halifeyle sınırlandırılmış olması bu değerlendirmemizi desteklemektedir. Muaviye b. Ebi Süfyan ile birlikte Müslüman halkın kendi zihninde devletin yasalarıyla dini hükümleri birbirinden ayırmaya başladığını söyleyebiliriz. Onlar dini hükümler konusunda halifeye değil, kendi dönemlerindeki sivil fakihlere itibar ediyorlardı. Ömer b. Abdülaziz gibi alim bir halifenin bile kendi valilerine halkın itibar ettiği fakihlerin ortak görüşlerine göre hüküm vermesini emretmesinin nedeni muhtemelen budur. Sonraki dönemlerde Halife Harun Reşit hiç değilse vergi ve ceza hukuku alanlarında uygulamalardaki ihtilafları kaldırmak ve otoriteyi ele almak amacıyla Başkadı Ebu Yusuf'a *Kitabü'l-harac*'ı yazdırmıştır.

İbnü'l-Mukaffa'nın İslami ilimlere yaptığı önemli katkılardan biri de *Kitabü'l-mantık* adlı çevirisidir. Mantık ilminin sonraki yüzyılda Mutezile kelamcıları arasında kullanılmasından ve XII. yüzyılda Gazzali ile beraber İslâm ilim ve kültür dünyasında genel kabul görmesinden sonra gramer kuralları daha sistematik biçimde düzenlenebilmiş (Emin, 1997: 2/293), kelami tartışmaların kalitesini yükseltmiş, kavram ve ıstılahlar daha güzel bir biçimde yerli yerince tanımlanabilmiştir (Yücel, 2011:158). Mantığın gelişmesi İslam düşüncesinin gelişimine de olumlu katkıda bulunmuştur. Mantık öğrenmekle İslâm toplumu, ta'lıl (bilinmeyeni bilinenle kıyaslayıp yeni bilgiler elde etme) yönteminden farklı olarak bir de mantıki kıyasla tanışmış böylece Meşşailik Müslüman kültür havzasına felsefeden önce mantık kanalıyla girmiştir (Kaya, 2004).

Siyasetnameler ve edep literatürünün İslam dünyasında gelişmesinde de İbn Mukaffa'nın eserlerinin önemli katkıları olmuştur. Özellikle el-Edebü'l-kebir adlı eseri sonraki kaynaklarda sıkça referans gösterilmektedir. Siyasetname denildiğinde, çoğunlukla devlet adamları tarafından, devlet ricaline usul, erkân öğretmek amacıyla yazılmış olan eserler akla gelmektedir (Köse, 2009). Yakın anlamda Ayinname teriminin kullanıldığı da görülmektedir (Bilgin, 1991). Edep terimi ise bu iki terimden daha genel olup günümüz anlayışında örf ve adetler veya görgü kuralları kavramlarıyla karşılanabilecek anlamları ifade etmektedir (Çağrı, 1994). Gerek bürokratik kuralları gerekse bireyin toplum içindeki davranışlarını konu edinen kitapların yazılmasında İbnü'l-Mukaffa'nın ilgili eserleri öncülük görevi üstlenmiştir. Hatta Cabiri'ye göre

İslam/Arap ahlaki aklının oluşumunda birinci kaynak İbnü'l-Mukaffa'dır (Cabiri, 2001; Coşkun, 2015).

Felsefe dalında da İbnü'l-Mukaffa'nın eserlerinin etkilerinden söz etmek mümkündür. Onun eserlerinde felsefenin adı "Hikmet" olarak geçmektedir. Mantık kitabında hikmeti ilim ve amel (teori ve pratik) biçiminde iki grupta inceleyen İbnü'l-Mukaffa, Kelile ve Dimne çevirisinde de söz konusu kitaptaki derin anlamların ancak filozoflarca kavranabileceğinden söz etmiştir (Kutluer, 1998).

İbn Haldun, "Öyle görünüyor ki bu yeni keşfedilmiş bir ilim dalıdır." dediği sosyolojinin öncüleri arasında Aristo ile birlikte İbnü'l-Mukaffa'ı da sayar. Onun ifadesine göre İbnü'l-Mukaffa'nın sözlerinde ve siyasetle ilgili mektuplarında kendi kitabının konularıyla benzeşen değerlendirmeler bulunmaktadır (İbn Haldun, 2001:52). Bir değerlendirmeye göre o, Niccola Machiavelli'nin de önemli kaynaklarından biridir (Goitein, 1980).

SONUÇ

İbnü'l-Mukaffa, Emevi devletinin yıkılışıyla Abbasi devletinin kuruluşuna şahitlik etmiş İran asıllı, bürokrat, mütercim, ıslahatçı ve edebi Arap nesrinin kurucularından biridir. O, aynı zamanda tercüme ve telif eserleriyle doğrudan ve dolaylı yollarla İslami ilimlerin oluşumunda da etkili olmuş biridir.

İbnü'l-Mukaffa'nın yaşadığı dönemde İslami ilimler oluşum dönemindeydi. Onun Pehlevi dilinden birtakım tasarruflarla yaptığı çeviriler Sasani devlet geleneğiyle İslam yönetimi arasında bir köprü oluşturmuş, Grek kültürüne ait bazı önemli eserleri Müslüman düşünürlerle buluşturmuştur.

İbnü'l-Mukaffa başta edebi Arap nesrinin kurulması olmak üzere edebiyat, mantık, felsefe, devlet idaresi, sosyoloji ve adabı muaşeret alanlarında öncülük görevi üstlenmiştir. İslam hukukunun devlet eliyle düzenlenmesi ve bu yolla farklı uygulamaların ortadan kaldırılması yönünde çaba harcamış, çağının sünnet ve kıyas anlayışını eleştirerek onlara alternatif önerilerde bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- Bardakoğlu, Ali, "İstihsan", İslam ansiklopedisi, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 339-347.
- Benli, A. (2007). *Sibeveyhi'nin el-Kitab'ı çerçevesinde dil çalışmalarının doğuşu*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bilgin, Orhan, "Ayınname", İslam ansiklopedisi, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 253.
- Cabiri, M. (2001), *el-Aklu'l-ahlakiyyü'l-arabi: dirase tahliliyye nakdiyye li-nuzumi'l-qiyem fi's-sekafeti'l-arabiyye*, Beyrut: Merkezü Dirasat.
- Ceşşiyari, M. (1980). *el-Vüzera ve'l-küttab*. Kahire: Mustafa el-babi el-halebi.
- Coşkun, M. (2015), İslam/Arap ahlakının yapısal soy kütüğü, Marmara Üniversitesi *Öneri Dergisi*, XI(43), 185-204.

- Çağrı, Mustafa, “Edep”, İslam ansiklopedisi, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 412-414.
- Çetin, Nihad, “Arap” İslam ansiklopedisi, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 276-309.
- Demirci, M. (2005). Emevilerden abbasilere geçiş sürecinin bir tanığı Abdullah İbnü'l-Mukaffa ve er-Risaletü's-sahabesi. *DEÜİF Dergisi*, C. 21, s. 117-148.
- Demirci, M. (2008). Abdullah İbnü'l-Mukaffa'nın Risaletü's-sahabe isimli risalesi takdim ve tercüme. *İstem*, VI (12), 217-240.
- Durmuş, İsmail, “İbnü'l-Mukaffa” İslam ansiklopedisi, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 131-134.
- Durmuş, İsmail, “Nesir” İslam ansiklopedisi, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 6-8.
- Emin, A. (1997). *Duha'l-İslam*. Kahire: Darü'l-üsre.
- Goitein, S.D. (1980). *Dirasat fi tarihi'l-İslam*. Küveyt: Vekaletü'l-Matbuat.
- İbn Haldun, A. (2001). *Mukaddime*. Beyrut: Daru'l-fikr.
- İbn Hallikan, A. (1994). *Vefayatü'l-A'yan*. Beyrut: Daru Sadir
- İbn Hayyat, H. (1985). *Tarih*. Riyad: Daru taybe.
- İbnü'l-Cevzi. (1992). *el-Muntazam fi tarihi'l-muluk vel-ümem*. Lübnan: Daru'l-kütübi'l-ilmiiye.
- İbnü'l-Mukaffa, A. (1989) *Asaru İbni'l-Mukaffa*. Beyrut: Daru kütübi'l-ilmiiye.
- İbnü'n-Nedim. (1971). *el-Fihrist*, Tahran.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Kelile ve Dimne”, İslam ansiklopedisi, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 210-212.
- Kaya, Mahmut, “Meşşaiyye”, İslam ansiklopedisi, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 393-396.
- Koşum, A. (2014). İmam Şafii'nin er-Risale'sini yazdığı ortam ve er-Risale'ye etki ve yansımaları. *Diyanet İlmi Dergi*, L(2), 23-42.
- Köse, Hızır Murat, “Siyaset”, İslam ansiklopedisi, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s. 294-299.
- Kutluer, İlhan, “Hikmet”, İslam ansiklopedisi, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 505-511.
- Kutluer, İlhan, “İbnü'l-Mukaffa”, İslam ansiklopedisi, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 134-137.
- Lowry, J. (2008). The First Islamic legal theory: Ibn al-Muqaffa on interpretation, authority, and the structure of the law, *Journal of the American Oriental Society*, CXXVIII(1), 25-40.
- Özen, Şükrü, “İhtilaf”, İslam ansiklopedisi, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 565-568.

İbnü'l-Mukaffa ve İslami İlimlerin Oluşumundaki Rolü

- Sıbt İbnü'l-Cevzi (2013). *Mir'atü'z-zaman fi tarihi'l-a'yan*. Dımeşk: er-Risaletü'l-alemiyye.
- Şevki Dayf. (1425 H.) *el-Fennü ve mezahibuhu fi'n-nesri'l-arabi*. Kahire: Dâru'l-maârif.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsiler”, İslam ansiklopedisi, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1988, s. 31-48.
- Yiğit, İsmail, “Mevâlî”, İslam ansiklopedisi, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 424-426.
- Yousefi, N. (2017) Islam without fuqahâ': Ibn al-Muqaffa' and his perso-Islamic solution to the caliphate's crisis of legitimacy, *Iranian Studies*, 50:1, 9-44.
- Yücel, A. (2011). *Hadis tarihi*. İstanbul: İFAV.
- Zehebi, M. (1993). *Tarihu İslam*. Beyrut: Daru kütübi'l-arabi.